

УДК 821.112.2 : 572.9

„МЕМУАРНА НАУКА”: НІМЕЦЬКІ КОЛОНІАЛЬНІ СТУДІЇ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Богдан Валентинович Стороха

bogdanstorokha@gmail.com

Кандидат філологічних наук, доцент

Кафедра англійської та німецької філології

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Бул. Остроградського 2, 36000, м. Полтава, Україна

Анотація. Показано, що, здійснюючи одночасно з фактичним і „дискурсивне” освоєння екзотичних земель, німецька колоніальна література у своєму жанровому різноманітті поруч з суто фіктивними жанрово-розважальними творами сформувала дві лінії науково кодифікованої літератури. Зберігаючи етнографічний, географічний, біологічний (у контексті загальноантропологічного) підходи, література напрацьовує дві методики верифікації відкриття: через дескриптивний інструментарій позитивістської науки та через злиття наукового факту з мемуарністю. Доводиться, що саме в контексті другої методики сформувався корпус творів науково-просвітницького та популяризаторського характеру, орієнтованих на пізнання колонізованих територій не лише через по-(до-)казовість, але й через уведення автобіографічно-фікціоналізованої постаті вченого-дослідника, очевидця. Спрямовані на процес пізнання та відкриття, науково-публіцистичні книги знаходяться цілком у просторі прийомів, запозичених із жанрової художньої літератури, що дозволяє говорити про особливу модальність „наукового орієнтованого неверифікованого мемуару” в німецькій літературі кінця XIX – початку XX століть.

Ключові слова: колоніальний дискурс, дескрипція, мемуари, жанр, фікціоналізація.

Якщо для зарубіжного літературознавства (в більшості випадків – з ухилом у культурологію та антропологічні студії) тема німецької колоніальної літератури є об’єктом уже відносно давнього уважного спостереження та дослідження (праці Г. Дюрбек [1], Х. Грюндера [3], М. Майєра [5], Н. Бермана, Г. К. Буха, Е. Дйомо, Р. Флорак та ін.), то вітчизняний дискурс

постколоніальних студій німецькомовного ареалу досить обмежений. Серед наявних досліджень історичних, культурних та літературних особливостей розвитку Європи в II пол. XIX ст. – на поч. XX ст. немало розвідок, присвячених колонізаторській ролі Великобританії, Іспанії чи Франції. Але Німеччина з її хоч і невеликими, проте численними колоніями належить до певної „фігури замовчування” в науковому дискурсі, причини чого варто шукати, перш за все, в її ролі під час другої світової війни.

Вітчизняна германістика ще тільки починає розробляти цю тематику й дуже повільно засвоює корпус як первинної, так і критичної літератури про німецький колоніалізм. Тому даний вектор розвитку літературознавчого дискурсу можна вважати виключно перспективним – як із огляду на історико-літературну вагу художніх та документальних текстів часів активної колонізації, так і з позицій сучасного літературознавства.

Безпосередній німецькомовний літературний дискурс часів колоніалізму (останні два десятиліття XIX – перші два XX століть) охоплює весь світовий ареал – Азію, Африку, Європу та Південну Америку. Участь німців-учених в експедиціях, що організовувалися іншими країнами-колонізаторами, розвідки мандрівників, етнографічні дослідження та праці дослідників-натуралістів дають широку картину життя регіонів та їхніх (інфра)структур, позначаючись виразною колонізаторською специфікою з її домінантами екзотизму, расового вчення та соціал-дарвінізму.

Оскільки колоніальне освоєння земель (фізичних територій – уявного простору – рекурсивно самої метрополії) відбувається за часу гітлерівської Німеччини, можна простежити жанрову трансформацію текстів (від документалістики до художньої прози) та ідейне переформатування (від фактографічного пізнання через імпресію до певного розчинення „Я” в „Іншому”): від фундаментальної праці К. Паркінсона „Тридцять років у південних морях” – до роману Г. Рьоннінгера „Хаші Нової Гвінеї”; від дослідження Е. Картгауса „Суматра та малайський архіпелаг” через книгу подорожніх записок і вражень Л. Гаазе „Крізь невідомий Камерун” [4] до тексту Г. Моргенталера „Матахарі” [6].

Враховуючи специфіку інтелектуальної картини в Німеччині наприкінці XIX століття, інколи важко відділити виразно колоніальні книги (де жанр цілковито зливається з формою та ідейним наснаженням, як це відбувається, наприклад, у багаторічних серіях *Heftromane*) від досліджень, де колоніальні

інтенції складають фон, у якому „вкорінюється” „начебто” неколоніальний об’єктивізм науки. Позитивістський узагальнюючи-систематизуючий погляд на світ і людей у відомому дослідженому картографованому світі (фундаментальна багато ілюстрована французька праця Е. Реклю 1905 року так і називалася – „L’homme et la terre”) збігається в Німеччині з настроями та стратегією національно-державного об’єднання та укрупнення, котрі пов’язуються з іменем Бісмарка, що рикошетом позначається на прилеглих територіях, насамперед на Австрії, на що вказує М. Чакі. Тому не дивно, що „збирання німецьких земель” стосується не лише європейських територій, але й колоній, причому – не лише суто німецьких.

Серед блоків літератури колоніального періоду чітко виділяються кілька груп територіально маркованих текстів, які висвітлюють життя колоній в Африці (основна увага приділяється Східній Африці, Того, Камеруну та Судану), Південній Америці (Аргентина та Бразилія), Азії (Китай, Бірма та Японія) та південно-тихоокеанському регіону. Особливий статус мають групи текстів, що стосуються Європи (завперш Балкан), а також „література воєн”, де висвітлюються військові події в Китаї (Боксерське повстання) та Африці (війна з гереро). Датовані переважно останньою третинною XIX століття, книги змикаються, з одного боку, з доколоніальним періодом – часом активного формування картини освоєного світу та з періодом після першої світової війни: із завершенням імперських колоніальних змагань німецька інтелектуальна думка протягом періоду Ваймарської республіки та Третього райху продовжує дискурс освоєння / володіння, що остаточно зміщується в бік фантазму. Ця динаміка особливо помітна, якщо простежити зміну мислення імперської території від „Raum ohne Volk” (зnelюднення земель унаслідок швидкої урбанізації) до „Volk ohne Raum” Г. Грімма.

Аналіз німецької колоніальної картини світу передбачає врахування кількох важливих аспектів. До початку ведення офіційної колонізаторської політики, ініційованої кайзером Вільгельмом II та активно підтриманої колоніальними товариствами, чий розквіт та укріплення припадає на 1870-ті роки, німецькі мандрівники та вчені брали участь у європейських експедиціях до неосвоєних чи вже колонізованих іншими державами територій. Тому проникнення колоніально-екзотичного дискурсу простежується задовго до появи власне німецьких текстів

про німецькі колонії. Крім того, німецька художня література цікавиться аспектом стосунків цивілізованого та „аборигенського” світів ще до виоформлення суто колоніального дискурсу: 1811 року Г. фон Кляйст публікує новелу „Заручини у Санто-Домінго”, де колоніальна проблематика нерозривно поєднана з конструюванням інфернального світу екзотики карибського ареалу як колоній, і, на противагу цьому, „благородства” білої людини як утілення цивілізаційних чеснот. До того ж сам німецький дискурс колонізації розпадається на три хвилі: вони не тільки генеалогічно і послідовно споріднені, але й співприсутні в один і той же час – від документального фіксування, дескрипцій, перших узагальнень у документальній прозі (що співвідноситься з фактичним освоєнням земель) література розширює поле свого впливу, конструюючи вимір уявного Іншого (де виразно простежується протистояння Добра і Зла), белетризуючи *нонфікшн* і розвиваючи жанр „роману виховання”. Поступово всередині колонізаторського дискурсу розвивається фундаментальний *експансіоністський модус*, котрий уможлиблює виникнення художніх та нехудожніх текстів, що утверджують легітимний статус освоєння реальних, неіснуючих та фантазованих територій. Оскільки більшою мірою ця характеристика літератури властива періоду між двома світовими війнами та під час II Світової війни до 1945 року, на рівних правах побутують тексти про колонії на материках, (можливе) колонізаційне освоєння України, завоювання міфологічної Античності та Нової Швабії.

Наукова, публіцистична та довідкова лінії в колоніальній літературі розвиваються паралельно з активним уведенням колоніального дискурсу в освітній канон та суто художніми текстами, що акцентує функціональне перехрещення всередині різних жанрів. Воно помітне в книзі для шкільного читання Альвіна Вюнше „Німецькі колонії” [7], у передмові до якої автор зазначає: „*Ідеться про те, щоб на простому, легко зрозумілому матеріалі продемонструвати основні характеристики земель, найважливіші події колоніального життя ... Чим більше опис нагадує оповідання, то тим краще*” [7, с. I]. Опрощення та розважальний характер більшості книг масиву колоніальних текстів, підміна інформативності стереотипізованою фантазією, зрештою, позначаються на максимально шаблонізованому та дихотомізованому зображенні колоніального життя. Стереотипи-протиставлення стають основним медіумом інформації, а їхнє

наближення до „оповідання” переносить текст-факт у площину тексту-фікції – ця тенденція в літературі посилюється протягом усієї I третини XX століття. Г. Дюрбек у дослідженні „Стереотипні парадизи” [7], проаналізувавши стереотипний, компаративний, герменевтичний підходи до теоретичного вивчення Іншого в межах так званого „океанізму” літератури, зупиняється на кількох аспектах (прикладаються до літератури про інші регіони): це *етнографічно-популяризаторське* бачення ареалу, тенденція до *екзотизації* мемуарів, *дихотомізація* фігури аборигена на „благородного” або „диявольського” дикуна та, врешті, – *афірмативна функція* „океанічної літератури”. Складовими, підпорядкованими загальному порядку дискурсу, виступають політико-економічний, дарвіністський, культурологічний та расовий аспекти.

Тому настільки потужною, що зразки можна знайти в текстах стосовно фактично кожної окремої колонізованої території, стає тенденція до змішування об’єктивного та особистого: низка дифузних за природою творів, де сполучаються *науковий* (переважно етнографічний), *публіцистичний* (філософсько-політичне есе), *мемуарний* (спогади або ж утвердження одночасності записів подіям) та власне *художній* (фікціоналізований) способи дискурсотворення, визначає новий погляд буття-в-колонії.

Л. Гаазе з книгою „Крізь невідомий Камерун”, Г. Моргенталер з „Матагарі”, А. Беслер з діалогією „Картини південних морів”, В. Фольц і його „У сутінках Рімби”, Е. фон Зальцманн із твором „Боротьба проти гереро” розробляють цю модель „неверифікованого” спогаду: факт біографії стає таким само матеріалом, як і географічне / етнографічне / (політ)економічне знання про ту чи іншу колонію, з тою лише різницею, що він не підлягає перевірці жодним чином, лишаючись тільки об’єктом довіри читача. Звичайно, ця практика отримує своє „у-правдивлення” за рахунок численних фотографій та малюнків, наявних у цих книгах. Традиція ілюстрування-фіксації, надзвичайно міцно вкорінена в культурі видання преси та літератури кінця XIX – початку XX століть, збагачує ці книги, однак функції (фото)зображення тут дещо інші, ніж, наприклад, у тому ж фундаментальному опусі „L’homme et la terre” чи „Німецькій Новій Гвінеї” Е. Таппенбека, „Німецькому поселенні за морем” А. Функе, „Малайському архіпелазі” Г. фон Розенберга. Ці дослідження, що знаходяться „в юрисдикції” наукового дискурсу, за допомогою

зображень остаточно включають невідомий феномен до інструментарію сучасної науки, тоді як у напівфіктивних подорожах-мемуарах – переконують у „правдивості” та викликають довіру до „достовірних джерел”.

У це досить важко повірити, зважаючи, по-перше, на те, що багато авторів були водночас (як, наприклад, Е. фон Зальцманн) і авторами-дослідниками, і письменниками, що писали пригодницькі романи, а, по-друге, пам’ятаючи, що цей же час – кінець ХІХ – початок ХХ століть – є періодом небувалого розквіту згаданих вище *Heftrömane*, фундаментальне дослідження яких здійснив Г. Галле [2]. Пригодницькі серії міні-романів (деякі з них видають досі) в модусі ретро-міфологічності започаткували (та продовжили) перемогу білої людини над „духом колоній”, втіленим як у тубільцях, так і в силах першої природи. Достатньо згадати хоча б серії пригод Гайнца Брандта або Рольфа Торрінга, рахунок яких йде на сотні історій.

Фігуруючи в такому контексті (не можна оминати увагою й те, що преса регулярно присвячувала шпальти висвітленню реалій та проблем колоніального життя), література, де рівною мірою поєднуються реалія і „Я” автора, тримається науковості та фіктивності, як розширюючи горизонти знання, так і вплавляючи в нього жанрові поведінково-ситуативні моделі, змішуючи „об’єктивність” і „драматизацію”. Ці літературно-дослідницькі твори науково-просвітницького та популяризаторського характеру, орієнтовані на пізнання колонізованих територій шляхом по-(до-)казовості та введення автобіографічно-фікціоналізованої постаті „очевидця”, спрямовані на пізнання і відкриття: цілком у просторі прийомів художньої літератури, здійснюють калькуляцію реальності – в статусі „наукового зорієнтованого неверифікованого мемуару”.

1. *Dürbeck G.* Stereotype Paradiese : Ozeanismus in der deutschen Südseeliteratur ; 1815 – 1914 / Gabriele Dürbeck. – Tübingen : Niemeyer, 2007. – 388 S. – (Studien und Texte zur Sozialgeschichte der Literatur ; 115).
2. *Galle H. J.* Volksbücher und Heftrömane / Heinz J. Galle. – Band II. Vom Kaiserreich zum Dritten Reich. 40 Jahre populäre Lesestoffe. – Lüneburg : Dieter von Reeken, 2006. – 289 S.
3. *Gründer H.* Geschichte der deutschen Kolonien / Horst Gründer. – Paderborn ; München ; Wien ; Zürich : Schöningh, 2004. – 336 S.
4. *Haase L.* Durchs unbekannte Kamerun. Beiträge zur deutsche Kulturarbeit in Afrika / Lene Haase. – Berlin : Egon Fleischel, 1915. – 139 S.

5. *Mayer M.* „Tropen gibt es nicht“. Dekonstruktionen des Exotismus / Michael Mayer. – Bielefeld : Aisthesis, 2010. – 312 S.
6. *Morgenthaler H.* Matahari. Stimmungsbilder aus den malayisch-siamesischen Tropen / Hans Morgenthaler. – Zürich ; Leipzig : Orell Füssli, 1921. – 303 S.
7. *Wünsche A.* Die deutschen Kolonien / Alwin Wünsche. – Leipzig : Voigtländer, 1912. – 233 S.

„МЕМУАРНАЯ НАУКА”: НЕМЕЦКИЕ КОЛОНИАЛЬНЫЕ СТУДИИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

Богдан Валентинович Стороха

bogdanstorokha@gmail.com

*Кандидат филологических наук, доцент
Кафедра английской и немецкой филологии*

*Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко
Ул. Остроградского 2, 36000, г. Полтава, Украина*

Аннотация. Показано, что, совершая одновременно с фактическим и дискурсивное освоение экзотических земель, немецкая колониальная литература в жанровом разнообразии наряду с фиктивными жанрово-развлекательными произведениями сформировала две линии научно кодифицированной литературы. Сохраняя этнографический, географический и биологический (в контексте общеантропологического) подходы, она нарабатывает две методики верификации открытия: с помощью дескриптивного инструментария позитивистской науки и через слияние научного факта с мемуарностью. Доказывается, что именно в контексте второй методики сформировался корпус произведений научно-просветительского и популяризаторского характера, ориентированный на познание колонизованных территорий не только путем по-(до-)казательности, но также через введение автобиографично-фикционализированной фигуры ученого-исследователя, очевидца. Направленные на процесс познания и открытия, научно-публицистические книги находятся в измерении приёмов, заимствованных из жанровой художественной литературы, что позволяет говорить об особенной модальности „научно ориентированного неverifiedицируемого мемуара” в немецкой литературе конца XIX – начала XX веков.

Ключевые слова: колониальный дискурс, дескрипция, мемуары, жанр, фикционализация.

„MEMOIRENWISSENSCHAFT“: DEUTSCHE KOLONIALSTUDIEN ENDE DES XIX – ANFANG DES XX. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung. Im Laufe der sowohl de facto als auch diskursiven Aneignung der exotischen Länder entwickelt koloniale Literatur Deutschlands

neben der Unterhaltungsliteratur zwei Reihen der wissenschaftlich kodifizierten Literatur. Bei der Bewahrung der ethnographischen, geographischen und biologischen (im Rahmen der allgemeinanthropologischen) Herangehensweisen werden zwei Wege der Verifizierung der wissenschaftlichen Entdeckung ausgearbeitet: entweder mit dem deskriptiven Instrumentar der positivistischen Wissenschaft oder via Verschmelzung der wissenschaftlichen Tatsache mit den Memoiren.

Gerade im Kontext des zweiten Weges wurde ein Werkkomplex mit dem wissenschaftlich-aufklärerischen und popularisierenden Charakter gebildet, mit der Orientierung auf Kolonienkenntnis nicht nur via Anschaulichkeit-Beweisbarkeit, sondern auch durch die Einführung der autobiographisch-fiktionalisierten Figur eines Forscher. Die auf die Erkenntnis orientierten wissenschaftlich-publizistischen Bücher sind in Bezug auf Handlungsaufbau vollständig innerhalb der Dimension der Unterhaltungsliteratur, das lässt über eine besondere Modalität der „wissenschaftliche orientierten un-verifizierbaren Memoiren“ von der deutschen Kolonialliteratur Ende des XIX. – Anfang des XX. Jahrhunderts sprechen.

Schlüsselwörter: Kolonienkurs, Deskription, Memoire, Genre, Fiktionalisierung.

“MEMOIRS SCIENCE”: GERMAN COLONIAL STUDIES AT THE CLOSE OF THE 19TH – IN THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

Bogdan Storokha

bogdanstorokha@gmail.com

*Poltava V. G. Korolenko national pedagogical university
Ostrogradsky str., 2, 36000, Poltava, Ukraine*

Abstract. By making both actual and discursive exploration of exotic lands, in a variety of genres German colonial literature, along with fictional entertaining products, has formed two lines of codified scientific literature. Retaining the ethnographic, geographic and biological (in the context of general anthropology) approaches, it is developing two methods of the discovery verification: with a help of descriptive tools of positivist science and through fusion of a scientific fact with a memoir. It is in the context of the second technique that a body of works of educational and popular character was formed, focused on the cognition of the colonized territories not only by demonstration, but also through the introduction of an autobiographical fictionalized figure of a scientific researcher, an eyewitness. Aimed at the process of learning and discovery, these scientific-journalistic books borrow their technique from the genre literary fiction that allows us to speak about specific modality of “scientifically oriented unverifiable memoir” in German literature of the late nineteenth - early twentieth centuries.

Key words: colonial discourse, description, memoire, genre, fiction.

References

1. Dürbeck G. *Stereotype Paradiese : Ozeanismus in der deutschen Südseeliteratur ; 1815 – 1914*. Tübingen, 2007, 388 S.
2. Galle H. J. *Volksbücher und Hefromane. Band II. Vom Kaiserreich zum Dritten Reich. 40 Jahre populäre Lesestoffe*. Lüneburg, 2006, 289 S.
3. Gründer H. *Geschichte der deutschen Kolonien*. Paderborn ; München ; Wien ; Zürich, 2004, 336 S.
4. Haase L. *Durchs unbekannte Kamerun. Beiträge zur deutsche Kulturarbeit in Afrika*. Berlin, 1915, 139 S.
5. Mayer M. „Tropen gibt es nicht“. *Dekonstruktionen des Exotismus*. Bielefeld, 2010, 312 S.
6. Morgenthaler H. *Matahari. Stimmungsbilder aus den malayisch-siamesischen Tropen*. Zürich ; Leipzig, 1921, 303 S.
7. Wünsche A. *Die deutschen Kolonien*. Leipzig, 1912, 233 S.

Suggested citation

Storokha B. “Memoarsna nauka”: nimets'ki kolonial'ni studii naprykintsi XIX – na pochatku XX stolit' [“Memoirs Science”: German Colonial Studies at the Close of the 19th – in the Beginning of the 20th Centuries]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2015, no. 92, pp. 26–34. (in Ukrainian).

Стаття прийнята до друку 25.10.2015 р.